

شکوفایی نخستین نشریات فارسی چاپ افغانستان با شمس النهار و سراج الاخبار

• معین‌الدین محرابی*
نویسنده و پژوهشگر

چکیده

این مقاله تاریخ پیدایی روزنامه نگاری افغانستان را مورد کنکاش قرار می‌دهد. مقاله پس از اشاره به دوران حکمرانی امیر شیرعلی خان، به راه اندازی دو چاپخانه و انتشار نخستین نشریه چاپ افغانستان موسوم به «شمس النهار» در عهد امیر شیرعلی خان می‌پردازد. ویژگی‌ها، محتوا، مدت انتشار و مؤسس «شمس النهار» از جمله مطالب اساسی نیمه نخست این مقاله است.

سپس درباره امیر عبدالرحمان خان و افول فرهنگ در عهد وی و متعاقب آن از عهد پادشاهی امیر حبیب‌الله خان و انتشار یک شماره از نشریه «سراج الاخبار افغانستان» و سرلوحه و مندرجات این نشریه و تعطیلی آن یاد می‌شود.

ادامه مقاله درباره نشریه «سراج الاخبار افغانیه» است که پس از یک وقفه حدود شش ساله، به جایگزینی نشریه «سراج الاخبار افغانستان» راه اندازی می‌شود. ویژگی‌ها، محتوا، مدت انتشار و مؤسس آن یعنی محمود طرزی از موضوعات اساسی این بخش است. پایان بخش مقاله، درباره نشریه «سراج الاطفال» است که نخستین نشریه کودکان در افغانستان به شمار می‌آید.

کلیدواژه‌ها: مطبوعات افغانستان، نشریه «شمس النهار»، نشریه «سراج الاخبار افغانستان»، نشریه «سراج الاخبار افغانیه»، نشریه «سراج الاطفال»، چاپخانه در افغانستان، جنبش مشروطیت افغانستان، انجمن سراج الاخبار، امیر شیرعلی خان، امیر عبدالرحمان خان، امیر حبیب‌الله خان، محمود طرزی.

پیش‌شماره نخستین
نشریه چاپ ایران که از
آن با عنوان کاغذ اخبار
یاد می‌شود، در رمضان
۱۲۵۲ ق. و در عهد محمد
شاه قاجار منتشر شد

دیباچه

پیش‌شماره نخستین نشریه چاپ ایران که از آن با عنوان کاغذ اخبار یاد می‌شود، در رمضان ۱۲۵۲ ق. و در عهد محمد شاه قاجار منتشر شد. این نشریه سرآغاز روزنامه‌نگاری فارسی در سراسر جهان به‌شمار می‌آید. ۳۸ سال پس از انتشار کاغذ اخبار، یعنی به‌سال ۱۲۹۰ ق. و در عهد پادشاهی امیر شیرعلی‌خان محمدزایی نخستین نشریه چاپ افغانستان با عنوان شمس النهار منتشر شد. قبل از پرداختن به انتشار روزنامه شمس النهار کوتاه درخصوص امیر شیرعلی‌خان مطالبی ذکر می‌شود.

امیر شیرعلی‌خان

امیر شیرعلی‌خان محمدزایی (۱۲۳۷-۱۲۹۶ ق.) پس از درگذشت پدرش، به‌تاریخ ۲۴ ذیحجه ۱۲۷۹ در هرات بر تخت نشست و از آنجا به کابل رفته بر سریر قدرت تکیه زد و این در حالی بود که جنگ داخلی در افغانستان شعله‌ور بود. وی از سال ۱۲۷۹ تا ۱۲۸۳ ق. و پس از یک فاصله دوساله که تا حدودی از قدرتش کاسته شده بود، مجدداً از سال ۱۲۸۵ تا ۱۲۹۶ به پادشاهی پرداخت. امیر شیرعلی‌خان در دوره دوم پادشاهی خود (۱۲۸۵-۱۲۹۶ ق.) به برخی اصلاحات و ایجاد مؤسسات تمدنی جدید و از جمله راه‌اندازی دو چاپخانه در کابل دست زد که یکی مصطفی‌وی و دیگری مطبعه شمس النهار بود. مطبعه شمس النهار را میرزا عبدالعلی که مدیریت نشریه شمس النهار را نیز برعهده داشت، اداره می‌کرد. از جمله کتاب‌هایی که در عهد پادشاهی امیر شیرعلی‌خان به چاپ

رسید، می‌توان از کتاب‌های ذیل یاد کرد.

- شهاب ثاقب (حجت قویه در ابطال عقاید وهابیه)، به اهتمام: میرزا محمد صادق، با شرحی از امیر شیرعلی‌خان، کابل: مطبعه مصطفی‌وی، ۱۲۸۸ ق. این اثر در رد اندیشه‌های وهابی‌ها نوشته شده است.

- وعظ در اصول و قواعد عسکری [= نظامی]، ترجمه از انگلیسی به پشتو، به اهتمام: میرزا محمد صادق، کابل: مطبعه مصطفی‌وی، ۷۹ ص. این اثر مشتمل بر نقشه‌ها و اشکال و افراد نظام در حال تمرین و مصطلحات نظامی است و به‌منظور قرائت افسرها برای سربازان ترجمه شده است.

- تحفة الامر، عبدالقادر خان، کابل: مطبعة مصطفاوی.
 - وعظنامه، ترجمه: عبدالقادر پیشاوری، کابل: مطبعة شمس النهار، دوم شعبان ۱۲۹۴ ق، ۹۲ ص. موضوع این اثر در وقایع جنگ روس و عثمانی است و از روزنامه تایمز چاپ لندن ترجمه شده و مترجم یک مقدمه طولانی نیز بر آن افزوده است (بنگرید به: انوشه، ۱۳۷۸، ج ۳، ص ۶۰۶-۶۰۷؛ پروین، ۱۳۷۷، ج ۱، ص ۳۱۸-۳۱۹).

علاوه بر انتشار چندین کتاب در عهد امیر شیرعلی خان، نخستین روزنامه فارسی افغانستان به نام شمس النهار نیز در همین دوره و از سال ۱۲۹۰ ق. منتشر شده است. میرغلام محمد غبار گوید: «در زمینه فرهنگ، امیر شیرعلی خان دو مکتب به طرز جدید یکی ملکی و دیگری نظامی تأسیس کرد و مطبعة لیتوگرافی به اهتمام میرزا عبدالعلی خان در بالاحصار کابل دایر نمود. در همین مطبعه بود که از سال ۱۸۷۵ جریده مشهور و نخستین افغانستان به نام شمس النهار در ۱۶ صفحه، ماه دویار یا سه بار منتشر گردید. نماینده این جریده در خارج، حاجی محمدحسن خان مهمتم داغخانه [= مدیر پست] افغانستان در پیشاور بود. رسالت مربوط به عالم عسکری و تکت‌های پُسته [= تمبرهای پست] نیز در همین مطبعه به چاپ رسید. در حالی که قبلاً کتب طرف احتیاج، یا نسخ قلمی بود و یا چاپ مطابع هند» (غبار، ۱۳۷۵، ص ۹۵۵).

در برخی از کتاب‌ها از نشریه‌ای به نام کابل که پیش از شمس النهار یا هم‌زمان با آن، با نظارت و مدیریت سیدجمال‌الدین اسدآبادی منتشر گردیده یاد شده است

اخباری نشر می‌گردید» (آهنگ، ۱۳۴۹، ج ۱، ص ۳). اینکه شماره اول شمس النهار چه تاریخی منتشر شده به درستی معلوم نیست، ولی مسلم این است که شماره پنجم آن بیست و پنجم رمضان ۱۲۹۰ ق. انتشار یافته است (بنگرید به: پروین، ۱۳۷۷، ج ۱، ص ۳۱۹). آقای پروین با احتساب برخی از شماره‌های انتشار یافته شمس النهار می‌گوید: «اگر این احتساب درست باشد، باید چاپ نخستین شماره شمس النهار را در هفته آخر شعبان ۱۲۹۰ (هفته سوم اکتبر ۱۸۷۳، هفته چهارم مهر ۱۲۵۲) یا اندکی پیشتر دانست» (پروین، ۱۳۷۷، ص ۳۱۹). اما این نظر زمانی مقرون به صحت خواهد بود که بپذیریم این نشریه در آغاز به صورت هفتگی انتشار یافته است. با نگاه به شماره دهم که در تاریخ پنجشنبه پانزدهم ذیحجه ۱۲۹۰ منتشر شده^۳ و شماره یازدهم که پنجشنبه بیست و سوم ذیحجه منتشر گردیده (بنگرید به: مایل هروی، ۱۳۴۱، ص ۹۳) هفتگی بودن فاصله این دو شماره معلوم می‌شود و اگر از آغاز انتشار، چنین روالی را پیموده باشد، هفتگی بودن آن صحیح است. ولی چنانکه تاریخ انتشار شماره شانزدهم و هفدهم را بررسی کنیم در خواهیم یافت که این دو شماره یکی دهم صفر ۱۲۹۱ و دیگری ششم ربیع‌الاول ۱۲۹۱ منتشر شده که فاصله

شمس النهار^۲ پیش از ذکر مطالبی درباره شمس النهار، یادآور می‌شویم که در برخی از کتاب‌ها از نشریه‌ای به نام کابل که پیش از شمس النهار یا هم‌زمان با آن، با نظارت و مدیریت سیدجمال‌الدین اسدآبادی منتشر گردیده یاد شده است (مایل هروی، ۱۳۴۱، ص ۹۲). این نظر اگرچه ابتدا مورد قبول شماری از نویسندگان قرار گرفته بود، بعداً با تحقیقاتی که محمدکاظم آهنگ انجام داد، از درجه اعتبار ساقط شد. آهنگ درباره نشریه کابل می‌نویسد: «از آنجاکه در شماره‌های دهم و یازدهم سال اول شمس النهار از عبارت «شمس النهار کابل» استفاده شده بود، «وجود کلمه «کابل» توأم با نام این جریده، شاید علت شده باشد که به عوض اصل نام آن «شمس النهار»، مردم آن را «اخبار کابل» یا «جریده کابل» بخوانند و در نتیجه در سال‌های مابعد، در اثر سهو استعمال، نزد محققان، فکری ایجاد شده باشد که گویا به نام کابل هم

با توجه به اینکه امیر شیرعلی خان در صدد ایجاد برخی از اصلاحات و راه اندازی پاره‌ای مؤسسات تمدنی جدید بوده است، می‌توان گفت که انتشار شمس النهار نیز بدون حمایت‌های مادی و معنوی امیر، صورت نگرفته است

پس از آنچه گفته شد، با خط نستعلیق زیبا در پنج سطر چنین نوشته شده است: «هرکس که سواى دادن زر قیمت اخبار [= روزنامه]، به نام خود اخبار بند سازد [= روزنامه] بخواهد، تا زمانی که زر قیمت اخبار را ادا نکند، قیمت اخبار بر ذمه‌اش محسوب شده، در وقت حساب، از او گرفته خواهد شد و تفصیل قیمت اخبار که در نقشه مندرج است. امرای کامکار و رؤسای نامدار و نوابان و راجه‌گان و والیان ملک از این حساب مستثنی هستند. اوشان [ایشان] هرچه از روی فیاضی و فیض‌رسانی موافق شأن و شوکت و ناموری خود عطا و مرحمت فرمایند زیبا و شایان است» (مایل هروی، ۱۳۴۱، ص ۹۴-۹۷).

مؤسس، مدیر و نویسندگان شمس النهار

با توجه به اینکه امیر شیرعلی خان در صدد ایجاد برخی از اصلاحات و راه اندازی پاره‌ای مؤسسات تمدنی جدید بوده است، می‌توان گفت که انتشار شمس النهار نیز بدون حمایت‌های مادی و معنوی امیر، صورت نگرفته است. اما این حمایت‌ها دلیلی بر اینکه امیر شیرعلی خان مؤسس این نشریه بوده باشد، نیست.^۴

آقای پروین با اتکا به شماره دهم این نشریه، مدیر شمس النهار را فردی شیعی به نام میرزا عبدالعلی برشمرده و می‌گوید: «مدیر روزنامه شمس النهار، شخصی به نام میرزا عبدالعلی بود و چنانکه از نامش پیداست، شیعی مذهب بوده است. از وی در شماره دهم شمس النهار در مقام «مهمتم» یاد شده و در

انتشار این دو شماره حدود یک ماه است. اما اگر بخواهیم حد فاصل شماره پنجم و دهم را در نظر بگیریم، شماره پنجم بیست و پنجم رمضان و شماره دهم پانزدهم ذیحجه منتشر شده، که با احتساب این ایام درمی‌یابیم حدود هشتاد روز میان شماره‌های پنجم و دهم فاصله هست. بنابراین باید گفت فاصله انتشار شماره پنجم تا دهم به‌طور میانگین ۱۶ روز بوده است.

سرلوحه و بهای شمس النهار

سرلوحه شمس النهار که نیمی از صفحه نخست را به خود اختصاص داده، تصویر دو شیر است که هریک با شمشیری آخته و دهانی گشاده، بر روی دوپای ایستاده و گویی را در دست گرفته‌اند که بر روی آن نام «شمس النهار کابل» نوشته شده است. در قسمت پایینی گوی نیز دو شیر کوچک‌تر که سرهایی همچون اژدها دارند و بر روی دوپای جلویی خود ایستاده و با دو پای عقبی خود، گوی را در پشتیبانی از دو شیر بزرگتر نگاه داشته‌اند، دیده می‌شود.

چهار طرف این تصویر با چهار بیت تزئین شده است. بیت بالای تصویر چنین است:

کاری که بر توکل تو کردم ابتدا

یارب به فضل خویش رسانش به انتها

و سه بیت دیگر که به ترتیب در طرف راست، پایین و چپ نوشته شده این ابیات است:

ای نام تو راحت دل و جان

سرمایه فرحت فراوان

هر سبزه که از زمین برآید

بر وحدت تو زبان گشاید

از ذات تو کائنات پیدا

چون شمس النهار آشکارا

در قسمت زیر تصویر و ابیات، شماره و تاریخ انتشار درج شده و در سطر پایین آن بهای اشتراک به چاپ رسیده که عنوان آن «نقشه اشتهار واجب الاظهار شمس النهار» است. سپس سه خط دیگر ذیل آن قرار گرفته که دو خط آن، در سه ستون قابل خواندن است: «شرح قیمت اخبار [= روزنامه]: سالیانه بیست روپیه چهره شاهی»؛ «در صورت عدم ادای پیشگی: بیست و پنج روپیه چهره شاهی»؛ «شش ماهه پیشگی: ده روپیه چهره شاهی» و خط آخر نیز چنین است: «قیمت اخبار متفرق فی اخبار، ده آنه» (یعنی قیمت تک شماره، ده آنه).

برخی از منابع، مدیر شمس النهار را شخصی به نام عبد القادر پیشاوری یوسفزی معرفی کرده، ولی مستند گفته خویش را بیان نکرده‌اند

صفحه دوم آن شماره چنین آمده است: «لهذا اقل العباد میرزا عبدالعلی حسب الفرمایش احباب، اخبار صدق آثار مسمی به شمس النهار را در مطبع کابل جاری نموده» و در صفحه سوم نیز با این جمله به او اشاره رفته است: «گرامی نامه منظوری خود را اسمی اقل العباد میرزا عبدالعلی مهتمم مطبع شمس النهار کابل ارسال دارند»، در جای دیگر: «به وساطت اوشان (=ایشان) به نزد میرزا عبدالعلی مهتمم مطبع شمس النهار کابل برسد» و در جای دیگر: «اشتهار اخبار شمس النهار کابل به اهتمام میرزا عبدالعلی حلیه طبع پوشید». بنابراین،

میرزا عبدالعلی مدیر چاپخانه و تنها گرداننده روزنامه بوده و شاید خود او را مبتکر چاپ و انتشار روزنامه باید انگاشت، زیرا روزنامه را نه به فرمان امیر یا توصیه بزرگان دیگر، بل «حسب الفرمایش احباب» به چاپ می‌رسانده است. در صورت اثبات این نظر، باید پذیرفت که روزنامه‌نگاری فارسی افغانستان، خلاف هند و ایران و بخارا، بیرون از دستگاه حاکم آغاز شده

است» (پروین، ۱۳۷۷، ج ۱، ص ۳۲۰). آقای آهنگ در اشاره به گردانندگان مجله می‌گوید: نام

مدیر و سردبیر در سرلوحه نشریه و صفحات دیگر آن ذکر نشده، ولی در شماره دهم سال دوم در چهار محل، اسم میرزا عبدالعلی را می‌توان یافت که نشان از صلاحیت و قدرت وی دارد و پیوسته همراه با اسم وی کلمه «مهتمم» ذکر شده است (بنگرید به: آهنگ، ۱۳۴۹، ج ۱، ص ۵-۶). اینک نویسندگان شمس النهار چه کسانی بوده‌اند، معلوم نیست، ولی مسلم این است که به سبک و سیاق جراید ایران و هند، یکی از نویسندگان آن، مدیر مجله بوده که از وی با نام مهتمم یاد شده است.

گفتنی آنکه، برخی از منابع، مدیر شمس النهار را شخصی به نام عبد القادر پیشاوری یوسفزی معرفی کرده، ولی مستند گفته خویش را بیان نکرده‌اند (بنگرید به: مایل هروی، ۱۳۴۱، ص ۹۱-۹۲).

ویژگی‌ها و محتوای شمس النهار

شمس النهار با چاپ سنگی و خط نستعلیق خوش در قطع ۳۰ × ۴۵ سانتی‌متر در شانزده صفحه یک‌ستونی و بدون

تصویر و بعضاً در صفحاتی کمتر، در مطبع شمس النهار واقع در بالاحصار کابل به چاپ می‌رسید. این نشریه خبری بود و مدیر آن برخی اخبار را از شبکه اداری ولایات دریافت می‌کرد و بسا مخبرینی نیز وی را مساعدت می‌کردند. به عبارتی محتوای شمس النهار، مشتمل بر اخبار داخلی و خارجی، اخبار علمی، آگهی‌های رسمی و آگهی اشتراک نشریه بود که به هر حال در بالابردن سطح آگاهی‌های باسوادان و کم‌سوادانی که از تحولات منطقه و جهان بی‌خبر بودند، بسیار اهمیت داشت.

نکته مهم دیگر آنکه، بسیاری از خبرها از طریق روزنامه‌های چاپ هند و بعضاً عثمانی اخذ می‌شد و بالطبع اخذ خبر از این جراید، نیازمند ترجمه بود و این خود یکی از زمینه‌های آغاز ترجمه در افغانستان به‌شمار می‌آید. به عبارت دیگر مترجمان شمس النهار را می‌توان نخستین پایه‌گذاران ترجمه در افغانستان دانست.

نشر شمس النهار نثری مغلق و تا حدودی مصنوع و مکلف بود و علاوه بر آن، یکدستی لازم را نیز نداشت. در زمانه‌ای که از مدرسه و مکتب خبری نبود و باسوادان و کم‌سوادان جامعه قشر بسیار کوچکی را تشکیل می‌دادند، نشر شمس النهار برای بیشتر مردم افغانستان قابل فهم و درک نبود، با این لوصف انتشار این نشریه، آغازگر راهی بود که مردم از طریق آن توانستند طی دهه‌های بعد با مفهوم مطبوعات و اهمیت آن آشنا شوند.

مدت انتشار

اگرچه برخی از محققان مدت انتشار این نشریه را تا سال ۱۲۹۵ قید کرده‌اند و دلیل تعطیلی آن را نیز حمله انگلستان به کابل دانسته‌اند (بنگرید به: آهنگ، ۱۳۴۹، ج ۱، ص ۱۵)، شماره‌های یافت‌شده آن مربوط به سال ۱۲۹۰ و ۱۲۹۱ بوده است.

اشتباهات شماری از نویسندگان درباره اولین شماره شمس النهار

محمد صدیق فرهنگ شماره دهم این نشریه را شماره اول انگاشته و می‌گوید: «شماره اول، مورخ پنج‌شنبه پانزدهم ذیحجه الحرام ۱۲۹۰ هجری قمری» (فرهنگ، ۱۳۷۴، ج ۱، ص ۳۳۲). محمد حلیم تنویر نیز همین اشتباه را تکرار کرده و شماره دهم را به اشتباه، شماره اول انگاشته است (بنگرید به: تنویر، ۱۳۷۸، ص ۳۴).

امیر عبدالرحمان خان

با درگذشت امیر شیرعلی خان که بیست‌ونهم صفر ۱۲۹۶ اتفاق افتاد، به مدت یک سال پسرش یعقوب خان جانشین وی شد و این زمانی بود که جنگ دوم انگلستان بر افغانستان تحمیل شده بود. از هنگام درگذشت امیر شیرعلی خان پیوسته نزاع و درگیری میان وارثان تخت در جریان بود؛ تا در نهایت پس از یک سال، امیر عبدالرحمان خان پسر محمد افضل خان که بزرگ‌ترین پسر در قید حیات دوست محمد خان بود با حمایت دولت انگلستان بر اریکه قدرت نشست. مدت سلطنت وی از ۱۲۹۷ تا ۱۳۱۹ ق. بود.

امیر عبدالرحمان خان پادشاهی سفاک و بی‌رحم بود و دوره پادشاهی‌اش جز با قتل و کشتار همراه نبوده است. در عصر وی از شکوفایی فرهنگی خبری نبود. روزنامه‌ی شمس النهار که در دوره‌ی امیر شیرعلی خان انتشار یافته و سپس تعطیل شده بود، در عهد امیر عبدالرحمان خان نه تنها انتشار نیافت که روزنامه دیگری نیز جای آن را نگرفت. در این دوره، چاپخانه‌ای به نام «مطبع همایون» فعال بوده که به قول آقای پروین، احتمالاً یکی از دو چاپخانه مصطفای یا شمس النهار بدین عنوان تغییر نام داده است (بنگرید به: پروین، ۱۳۷۷، ج ۱، ص ۳۱۹) یا بنا بر قولی دیگر «در زمان عبدالرحمان خان، سه چاپخانه سنگی کار چاپ کتاب را برعهده داشتند» (جنز، ۱۳۷۱، ص ۲۸). شاید بتوان گفت دو چاپخانه اولیه یعنی مصطفای و شمس النهار در آن زمان نیز فعال بوده و مطبع همایونی نیز به آن اضافه شده است. گفتنی آنکه، میرغلام محمد غبار از واردکردن چاپخانه‌های لیتوگرافی توسط امیر عبدالرحمان خبر داده (بنگرید به: غبار، ۱۳۷۵، ص ۱۰۳۸) که احتمالاً فقط یک چاپخانه آن صحیح باشد.

در دوره بیست‌وسه ساله سلطنت عبدالرحمان خان حدود سی عنوان کتاب که بیشتر با اهداف و اغراض خاص پادشاه همراه بود، به چاپ رسیده است که از این میان فقط دیوان عایشه درانی قابل اعتنا می‌باشد. از جمله کتاب‌های این دوره عبارتند از:

– پندنامه دنیا و دین، امیر عبدالرحمان خان، کابل، ۱۳۰۳ ق.
– مرآت العقول و کلمات موعظت امیر، کابل، ۱۳۰۳ ق. این

شمس النهار با چاپ
سنگی و خط نستعلیق
خوش در قطع ۳۰×۴۵
سانتی‌متر در شانزده
صفحه یک‌ستونی و
بدون تصویر و بعضاً در
صفحاتی کمتر، در مطبع
شمس النهار واقع در
بالاحصار کابل به چاپ
می‌رسید

از اقدامات فرهنگی عصر
امیر حبیب‌الله، ایجاد
چاپخانه‌ای به نام عنایت،
تأسیس مکتب حبیبیه در
سال ۱۳۲۱ ق. و اجازه
تأسیس دومین نشریه
افغانستان با نام سراج
الاخبار افغانستان بود

چند قانون اداری چاپ نمود» (غبار، ۱۳۷۵، ص ۱۰۳۸).

امیر حبیب‌الله خان

با درگذشت امیر عبدالرحمان خان در نوزدهم جمادی الثانی ۱۳۱۹ ق.، پسرش امیر حبیب‌الله خان (۱۲۸۹-۱۳۳۷ ق.) از بیست و پنجم جمادی الثانی ۱۳۱۹ بنا بر وصیت پدر و با نظر موافق همه‌ی شاهزادگان به پادشاهی رسید و برای اولین بار در تاریخ افغانستان، انتقال پادشاهی بدون جنگ و خونریزی صورت گرفت.

در عهد وی پاره‌ای اصلاحات اجتماعی صورت پذیرفت و شرایط وحشت و کشتاری که در عهد پدرش رواج داشت، از میان رفت. عفو زندانیان و تبعیدیان و کاستن از برخی از مجازات‌های وحشیانه، از تلاش‌های وی در برقراری امنیت اجتماعی بود.

از اقدامات فرهنگی عصر امیر حبیب‌الله، ایجاد چاپخانه‌ای به نام عنایت، تأسیس مکتب حبیبیه در سال ۱۳۲۱ ق. و اجازه تأسیس دومین نشریه افغانستان با نام سراج الاخبار افغانستان بود که در سال ۱۳۲۳ ق. با مدیریت عبدالرؤف خان خاکی فقط یک شماره منتشر شد و سپس از سال ۱۳۲۹ ق. به بعد نشریه سراج الاخبار افغانیه با مدیریت محمود طرزی در فواصل زمانی معین انتشار یافت. دوره امیر حبیب‌الله خان را می‌توان دوره اعتلای فرهنگی دانست.

الف) سراج الاخبار افغانستان^۶

چنانکه گفتیم انتشار نخستین نشریه چاپ افغانستان به نام شمس النهار از سال ۱۲۹۰ ق. آغاز شد که چند سالی بیش دوام نیاورد. بعد از ۳۳ سال از آغاز انتشار شمس النهار، در پانزدهم ذیقعد ۱۳۲۳ ق. دومین نشریه با نام سراج الاخبار افغانستان منتشر شد. مدیر سراج الاخبار افغانستان، مولوی عبدالرؤف خاکی مدرس مدرسه شاهی کابل و مهتم اخبار و منشی آن حیدرعلی خان بود. این نشریه در واقع ارگان جنبش مشروطیت اول افغانستان بود و به دست گروهی از روشنفکرانی که این جنبش را ایجاد کرده بودند، تأسیس گردید. ولی پس از یک شماره که در ۳۶ صفحه انتشار یافت، با مداخله دولت انگلستان تعطیل شد و چندی بعد تنها این جنبش شکست خورد که بیشتر رهبران آن نیز کشته شدند. با تعطیلی این نشریه، تا شش سال بعد نشریه‌ای در افغانستان منتشر نشد و شش سال بعد، نشریه دیگری با نام سراج الاخبار افغانیه جای آن را گرفت.

کتاب به فرمان امیر عبدالرحمان خان نوشته شده و هدف از نگارش آن، توجیه مردم در پرداختن مالیات بوده است.

– شهاب الحساب، میرباقرعلی شاه رضوی لکهنوی، کابل، ۱۳۰۳ ق. این کتاب به فرمان امیر عبدالرحمان خان و برای محاسبان دوایر دولتی تألیف شده است.

– نصایح الصبیان (مثنوی)، میرسیف‌الدین عزیزی کوهستانی، کابل، ۱۳۰۳ ق.

– دیوان عایشه درانی، کابل، ۱۳۰۵ ق.
– تقویم الدین در فضایل جهاد و شهادت و صبر و مانند آن، ملا ابوبکر، ملا غلام محمد و ملا عبدالخالق و دیگران، تألیف ۱۳۰۳ ق. چاپ کابل، ۱۳۰۶ ق. این کتاب به فرمان عبدالرحمان خان و عمدتاً برای توجیه مقام شاه از نظر دین تألیف شده است.

– رساله ناجیه، قاضی عبدالرحمان خان، کابل، ۱۳۰۷ ق.
– جنگ‌نامه روم و روس، ترجمه: عبدالسبحان، کابل، ۱۳۰۸ ق.

– تعلیم‌نامه خیاطی، ترجمه و تألیف: منشی سلطان محمدخان، کابل، ۱۳۱۰ ق.

– دیوان رحمت بدخشانی ورسجانی، کابل، ۱۳۱۲ ق.
– آمدن‌نامه، به‌اهتمام: گل محمدخان درانی، کابل، ۱۳۱۲ ق.
– خوان نعمت، ترجمه: عبدالرحمان بیگ دهلوی از اردو، کابل، ۱۳۱۳ ق.

– معراج المؤمنین، حاجی محمدخان، ترجمه: عبدالله هراتی از هندی، کابل، ۱۳۱۷ ق.

– آئینه جهان نما، گزیده‌ای از انوار سهیلی به‌انتخاب امیر عبدالرحمان خان، کابل، ۱۳۱۷ ق.

– کلمات امیرالبلاد فی ترغیب الجهاد، امیر عبدالرحمان خان.
– رساله قواعد سراج الملّه، امیر عبدالرحمان خان.

– ترغیب الجهاد، امیر عبدالرحمان خان.
– رهنمای قضات، مولوی احمدجان الکوزی.

میرغلام محمد غبار از عصر و دوره امیر عبدالرحمان خان چنین یاد می‌کند: «نقطه درخشانی در تاریخ این عهد راجع به فرهنگ جدید دیده نمی‌شود. بی‌اعتنایی امیر در این زمینه تا جایی بود که می‌توان آن را تعند و تعمد او در جلوگیری از فرهنگ نامید. زیرا امیر عبدالرحمان از تمدن و فرهنگ جدید جهان آگاه بود، معهداً یک مکتب نساخت و یک جریده تأسیس نکرد، در حالی که افغانستان با هر دو سابقه داشت. تنها امیر مطابع لیتوگرافی وارد کرد و کتب و رسالات چندی مبنی بر اطاعت پادشاه و تحویل‌دادن مالیات در سر موعود و

شاهی و ملای حضور [شاه] بود. سرور واصف پسر مولوی احمدجان الکوزایی متخلص به «تاجر» سمت محرر (منشی) این انجمن را داشت و هدف عالی این روشنفکران، همانا بیدارساختن مردم و آشنایی آنها با مدنیت جدید و وقایع تازه دنیا بود» (حبیبی، همان، ص ۲۵-۲۶).

بنا بر اسناد بدست‌آمده، انجمن سراج‌الاکبار، انتشار نشریه سراج‌الاکبار افغانستان را نیز در دستور کار خویش قرار داده بود که پس از انتشار یک شماره، با مداخله دولت انگلستان تعطیل شد.

**بنا بر اسناد بدست‌آمده،
انجمن سراج‌الاکبار،
انتشار نشریه سراج
الاکبار افغانستان را نیز
در دستور کار خویش
قرار داده بود که پس از
انتشار یک شماره، با
مداخله دولت انگلستان
تعطیل شد**

دستورالعمل انجمن سراج‌الاکبار برای تأسیس یک نشریه آقای آهنگ به نقل از اسناد موجود در خانواده حبیبی، متن دستورالعمل انجمن سراج‌الاکبار را برای تأسیس یک نشریه، با یک توضیح مقدماتی چنین آورده است: «از دوسیه [پرونده] مربوط به سراج‌الاکبار افغانستان معلوم می‌شود که برای نخستین بار مولوی عبدالرؤف‌خان، موضوع نشر اخبار [روزنامه] مذکور را پیشنهاد نمود. پیشنهاد مذکور به حضور سردار عبدالقدوس خان اعتمادالدوله طی ۱۱ ماده تقدیم شده بود. برای اطلاع مزید محققین اینک مواد مذکور را ذیلاً نقل می‌نمایم:

۱. اسم اخبار [= روزنامه] سراج‌الاکبار باشد که بر صفحه اول به قلم جلی نوشته شود...

۲. چند اخبارات [= روزنامه‌های] ضروری برای اخذنمودن مطالب، علاوه بر اخباراتی که بالفعل به دارالسلطنه کابل می‌آیند، و دیگر اسباب مثل نقشه‌ها و جغرافیه و کتب لغت که از برای اجرای کار اخبار مطلوب باشد، بعد از امر حضور خواسته شوند... اخبارات و کتب مطلوبه را به‌قرار سیاهه ذیل خریداری نموده روانه کند...

۳. احوالات دارالسلطنه به‌واسطه کوتوالی به بیت‌الشورای خاص برسد و بعد از آن به‌قرار اصول صوابدید اهل شوری، واقعات قابل اشاعت در مطبع اخبار فرستاده شود و ایدیتوران اخبار [= ویراستاران روزنامه]، عبارات را درست کرده به محرر پاکنویس بسپارند.

۴. بعد از اصلاح عبارات و مضامین، مهتمم مطبع [مدیر چاپخانه] به صوابدید ایدیتوران، مضامین را ترتیب نموده، برای کاتبان بسپارد و مدام این امر را ملحوظ داشته باشد. لکن حتی‌الوسع از مسایل اختلافی احتراز کرده شود تا مابین اهل اسلام، برادری قائم شود.

۵. احوالات و مضامین که اکثر درج اخبار [= روزنامه] کرده

ناشناخته بودن سراج‌الاکبار افغانستان تا سال ۱۳۴۱ ش. تا سال ۱۳۴۱ ش. که مایل هروی فهرستی از جراید افغانستان را با نام معرفی روزنامه‌ها، جراید [و] مجلات افغانستان منتشر و نام «سراج‌الاکبار افغانستان» را در آن ثبت کرد، نام این نشریه بر همگان ناشناخته بود. با این حال، دانسته نیست که چرا مولوی عبدالرؤف‌خاکی مدیر سراج‌الاکبار افغانستان که تا سال ۱۳۳۳ ق. نیز در قید حیات بوده به این مطلب اشاره‌ای نکرده است. همچنین معلوم نیست چرا وقتی عبدالرؤف‌خاکی روز جمعه ۱۵ شوال ۱۳۳۳ درگذشت و محمود طرزی مقاله‌ای در مرگ وی با نام «یک خسارت تأسفاور علمی» نوشت، اشاره‌ای به سابقه روزنامه‌نگاری وی ننمود (بنگرید به: حبیبی، ۱۳۷۲، ص ۳۲-۳۳؛ اسماعیل پور، ۱۳۷۸، «روزنامه‌نگاری در افغانستان»، ص ۴۴۲).

جنبش مشروطیت افغانستان و انجمن سراج‌الاکبار
عبدالحی حبیبی می‌نویسد در خانواده وی اسنادی از «انجمن سراج‌الاکبار» که اعضای آن از پیشگامان جنبش مشروطیت افغانستان بودند، وجود داشت که بعداً همراه با نسخه‌ای از نشریه این انجمن موسوم به «سراج‌الاکبار افغانستان» در اختیار آرشیو ملی افغانستان قرار گرفت (بنگرید به: حبیبی، ۱۳۷۲، ص ۲۵). وی می‌گوید: «رئیس این انجمن مولوی عبدالرؤف‌خان قندهاری متخلص به خاکی سرمدرس مدرسه

سرلوحهٔ سراج الاخبار افغانستان

شمارهٔ اول سراج الاخبار افغانستان پنجشنبه پانزدهم ذيقعدة ۱۳۲۳ ق. انتشار یافت. مدير آن مولوی عبدالرؤف خان و مهتمم اخبار و منشی آن حیدرعلی خان بود و در مطبع دارالسلطنه کابل به چاپ رسید.

سرلوحهٔ سراج الاخبار افغانستان که نیمی از صفحه نخست

را به خود اختصاص داده، مشتمل بر مطالب ذیل است:

۱. در یک مربع، عنوان نشریه با خط ثلث و بزرگ نوشته شده و در قسمت زیر عنوان، سال انتشار قید شده است.

۲. در قسمت بالا و بیرون از مربع عنوان، این دو بیت نوشته شده است:

این لوح مقدس به دل آگه بین

از نقطه زبان قلمم کوتاه بین

دییچه لا اله الا الله خوان

عنوان محمد الرسول الله بین

۳. در طرف راست مربع عنوان آمده: «مدیر و صاحب اخبار: مولوی عبدالرؤف خان، مهتمم اخبار و منشی: حیدرعلی خان. مطبعه دارالسلطنه کابل، تاریخ طبع: پنجشنبه ۱۵ ذیقعدة ۱۳۲۳، مطابق ۱۱ جنوری ۱۹۰۶ عیسوی...».

۴. در طرف چپ مربع عنوان که اختصاص به قیمت دارد چنین مندرج است: «سالانه: دارالسلطنه کابل (هشت روپیه پخته کابلی)؛ ممالک محروسه دولت افغانستان (ده روپیه)؛ ممالک متفرقه دول خارجه (بیست و چهار روپیه)؛ شش ماهه: دارالسلطنه کابل (پنج روپیه پخته کابلی)؛ ممالک محروسه دولت افغانستان (شش روپیه)؛ ممالک متفرقه دول خارجه (سیزده روپیه)؛ قیمت یک شماره، یک عباسی.»

خواهد شد، حسب ذیل خواهد بود: مسایل دینی؛ اشتهارات [فرامین و اعلامیه‌های رسمی دولتی] که برای بهبود رعیت و سرشته داخل ملک وقتاً فوقتاً از طرف صاحب دولت شایع می‌شوند؛ اخبارات خارجه؛ حالات ممالک محروسه افغانستان؛ حالات مقامی یعنی واقعات دارالسلطنه، نرخ غله و غیره؛ کیفیت موسم‌ها در علاقه‌های مختلفه ممالک محروسه؛ شعر و سخن بعد از صوابدید ادیتوران اخبار؛ نسخه‌های ادویه مجریه و وسایل طبیه؛ اشتهارات تجار [آگهی‌های تجاری]؛ حرکات و حالات ذات مبارک سرکار [حبیب‌الله خان] و...

۶. تقطیع اخبار [= قطع و اندازه روزنامه] به این قسم باشد که نقص کاغذ نشود و اگر برابر حیل‌المتین باشد بهتر است.

۷. در ابتدا، اخبار [= روزنامه] فی ماه دو دفعه شایع [= منتشر] شود.

۸. بالفعل اخبار از هشت ورق علاوه نباشد و تعداد قطعات اخبار [= تیراژ]، نظر به تعداد نفری منصب‌داران ملکی و نظامی و خدمتکاران دولت سنجیده مقرر کرده شود و یک صد قطعه علاوه چاپ شود و روز اشاعت اخبار [= روز انتشار روزنامه] چهارشنبه باشد.

۹. سرشته تقسیم اخبارات به کارپردازان داک‌خانه [= پستخانه] داده می‌شود، و نفری پیاده داک‌خانه به قدر ضرورت افزوده می‌شود.

۱۰. اگر احوالات داخله و خارجه و مضامین متفرقه که قبل از چاپ شدن اخبار به مطبع اخبار رسیده باشد برای... اوراق اخبار که مقرر شده است اکتفا نکند؛ کمبود اوراق مقرر از اقتباس مضامین بعضی کتاب‌های نادر مثل تاریخ افغانی و غیره که هنوز زیور طبع نبوشیده است کامل کرده خواهد شد و کتاب‌های عجیب و غریب درج اخبار شده، مثل کتاب، چاپ شده برود.

۱۱. اخبار [= روزنامه] دارای ادیتور، سب ادیتور [= معاون ویراستار]، محرر، ترجمان، مهتمم، معاونان ترجمه اردو، محرر صاف‌نویس، کاتبان برای امور کتابت، مصحح، تحویلدار حساب‌دان بوده.

و ادیتور یعنی عنوان‌گذار که تصحیح و ترتیب عبارات و مضامین را می‌کند خود مولوی عبدالرؤف خان بود.

بدین ترتیب در داخل ۱۱ ماده فوق، اجازه نشر اخبار مذکور پیشنهاد گردیده در طبع و نشر آن از طرف سردار عبدالقدوس خان اعتمادالدوله اعطا شد. «(آهنگ، ۱۳۴۹، ج ۱، ص ۲۸-۳۰).

۵. در قسمت پایین مربع عنوان این عبارت درج شده است: «اخبارنامه حکمیة، سیاسیة، شرعیة، یک ماه دو دفعه چاپ و تقسیم می‌شود».

۶. در قسمت پایین تمام آنچه ذکر گردید، در دو سطر چنین نوشته شده است: «هر کسی از علما و دانایان داخله مملکت افغانستان و ممالک خارجه هرگاه مصلحت ملتی یا دولتی یا مسئله شرعیه را به‌خاطر داشته باشد و مکتوب برای مدیر ارسال دارد؛ مکتوب او را قبول نموده، هرگاه پسندیدیم داخل اخبار [روزنامه] هذا نموده می‌شود».

همچنین حبیبی در کتاب جنبش مشروطیت در افغانستان قصیده‌ای مدحیه و وعظیه در ۳۹ بیت از محمد واصف خان قندهاری متخلص به واصف را درج کرده (بنگرید به: حبیبی، ۱۳۷۲، ص ۴۲-۴۶) و گوید این قصیده مدحیه و وعظیه در شماره اول سراج الاخبار افغانستان درج شده است. مطلع آن چنین است:

بحمدالله که از آثار رحمت‌های یزدانی
خدیو دادگر شد مر بنای عدل را بانی

ب) سراج الاخبار افغانیه^۸

چنانکه پیش‌تر گفته شد، نشریه سراج الاخبار افغانستان که با مدیریت مولوی عبدالرؤف خاکی و به‌اهتمام حیدرعلی‌خان یک شماره در تاریخ پنج‌شنبه پانزدهم ذی‌قعدة ۱۳۲۳ ق. انتشار یافته بود، با همان یک شماره تعطیل شد و پیشگامان مشروطیت افغانستان که انجمن سراج الاخبار را تأسیس کرده بودند، نه‌تنها از انتشار نشریه بازماندند که در ماه صفر سال ۱۳۲۷ ق. شماری از اعضای این انجمن مورد غضب امیر حبیب‌الله‌خان قرار گرفته و به قتل رسیدند و بدین‌سان مشروطیت اول افغانستان از حرکت باز ایستاد.

اما دو سال پس از قتل شماری از مشروطه‌خواهان افغانستان یا به‌عبارتی حدود شش سال پس از انتشار سراج الاخبار افغانستان، هنگامی که شورش‌های گسترده‌ای در برخی از نواحی افغانستان شکل گرفت و اندیشه آزادی‌خواهی رو به گسترش گذارد، امیرحبیب‌الله‌خان بر جان و مقام خود بیمناک شده، در صدد مصالحه با مشروطه‌خواهان برآمد و بدین‌سان اجازه انتشار نشریه سراج الاخبار را صادر کرد که شماره اول آن پانزدهم شوال ۱۳۲۹/ شانزدهم مهر ۱۲۹۰ ش. / اکتبر ۱۹۱۱ منتشر شد و تا شش شماره با نام سراج الاخبار و سپس نام آن به سراج الاخبار افغانیه تغییر یافت. این نشریه تا پانزدهم ربیع‌الاول ۱۳۳۷ ق. / بیست‌وهفتم آذر ۱۲۹۷ ش. / نوزدهم دسامبر ۱۹۱۸، یعنی حدود هشت سال انتشار یافت و آخرین شماره آن، شماره ششم از سال هشتم است. دوره کاملی از شش سال نخست این نشریه در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران موجود است (بنگرید به: سلطانی، ۱۳۵۴، ص ۹۳).

سراج الاخبار افغانیه مطالب فراوانی در مخالفت با سلطه استعمارگران داشت و از این‌رو، برخی آن را یکی از عوامل بیداری شعور سیاسی جوانان افغانستان دانسته‌اند. هنگامی که آتش جنگ جهانی اول افروخته شده بود، این نشریه، از

مندرجات سراج الاخبار افغانستان

پس از سرلوحه سراج الاخبار افغانستان مطالب نشریه آغاز شده که دو ستون دارد. در ستون اول، فهرستی از مطالب درج شده و آن چنین است: «فهرست مضامین اخبار: خطابه تمهید؛ موعظه حسنه سیاسیة؛ ملخص احوال جنگ جاپانی و روسی؛ حوادث مملکت روم و مصر؛ حوادث مملکت روس؛ عبرة للناظرین؛ حوادث مملکت انگلیس؛ حوادث ممالک متفرقه؛ حوادث داخله و مملکت افغانستان» (سراج الاخبار افغانستان، ۱۳۲۳ ق، ش ۱، ص ۱). همچنین یک قصیده وعظیه در ۳۹ بیت که محمد سرورخان قندهاری متخلص به واصف سروده و ضمن مدح شاه، از علم و دانش و تمدن جدید ستایش کرده، در این شماره درج شده است.^۹

از آنجاکه دسترسی راقم این سطور فقط به صفحه اول این نشریه میسر بوده و دسترسی به صفحات دیگر آن مقدور نبوده، با اتکا بر یادداشت‌های آقای آهنگ که صفحات دیگر این نشریه را نیز دیده به این نتیجه می‌رسیم که برخی از مطالب آن، با شواهدی از آیات قرآنی همراه بوده است.

آهنگ در اشاره به مندرجات آن می‌نویسد، متن سراج الاخبار افغانستان «چه از نظر سبک و شیوه نوشتن و چه از نگاه کثرت استعمال لغات و کلمات عربی، برای کم‌سوادان و نیمه‌باسوادان مشکل بود. مخصوصاً این امر در آن وقت که مکتب و مدرسه به‌ندرت یافت می‌شد، خیلی مشکل به‌نظر می‌رسید. و علاوه در نشر و طبع اخبار محلی دچار قلت بود. درحقیقت از ۳۶ صفحه اخبار [= روزنامه]، هشت صفحه آن وقف مطالب داخلی شده است... در شیوه خبرنگاری آن، مخصوصاً در نشر خبرها و مطالب خارجی، روح تشریح و تفصیل نهفته است به‌طوری که یک خبر تا حد امکان، اکثر سؤالات خواننده را جواب می‌گوید» (آهنگ، ۱۳۴۹، ج ۱، ص ۴۳).

نشریات شناخته شده فارسی زبانان آسیا به شمار می‌آید و جوانان کشورهای همسایه، به ویژه هند، برای مبارزه با استعمار از نوشته‌های آن نیرو می‌گرفتند. به همین سبب از توزیع آن در هند و روسیه ممانعت به عمل می‌آمد (بنگرید به: حبیبی، ۱۳۷۲، ص ۱۶۹-۱۷۱).

این نشریه که نزدیک به هشت سال انتشار یافت، شش سال اول آن، هر پانزده روز یک بار یا به عبارتی هر سال ۲۴ شماره منتشر می‌شد. شش شماره آخر آن با تأخیر انتشار یافته است. همچنین تعداد صفحات آن تا شماره یازدهم دوازده صفحه و از آن پس، شانزده صفحه بوده است. سبب توقف انتشار سراج الاخبار را انتصاب محمود طرزی به وزارت امور خارجه در دوره امان‌الله خان (۱۳۰۸-۱۳۰۸ ش.) دانسته‌اند. خود طرزی نیز دلیل پایان انتشار سراج الاخبار را تأمین هدف خود که همانا استقلال افغانستان بوده، عنوان کرده است.

سرلوحه سراج الاخبار افغانیه

یک‌سوم صفحه نخست شماره اول سراج الاخبار افغانیه که پانزدهم شوال ۱۳۲۹ ق. منتشر شده، به سرلوحه نشریه اختصاص داشته است. عنوان نشریه به خط ثلث در بخش سرلوحه و در قسمت وسط آن آمده و در زیر آن، سال تأسیس قید شده است.

در سمت راست عنوان، نوشته شده است: «نگران: ایشیک آفاسی ملکی حضور اعلیحضرت همایونی (علی احمد)»؛ «مدیر و سرمحرر: محمود طرزی»؛ «اداره‌خانه مطبعه: در ماشین‌خانه دارالسلطنه کابل»؛ «همه امور تحریریه به اداره‌خانه، به نام مدیر فرستاده می‌شود» و در زیر آن نوشته شده: «تاریخ عربی، ۱۵ شوال ۱۳۲۹».

در سمت چپ عنوان آمده: «قیمت سالیانه: دارالسلطنه کابل، ۸ روپیه کابلی؛ در اطراف داخله مملکت به اخراجات داک [= با احتساب مخارج پست] ۱۴ روپیه کابلی؛ در خارج مملکت به اخراجات داک، نیم پوند انگلیسی؛ قیمت یک نسخه در کابل، یک عباسی» در زیر آن نوشته شده: «به هر پانزده روز یک‌بار نشر می‌شود» و ذیل آن آمده: «تاریخ شمسی ۱۶ میزان [مهر] ۱۳۲۹».

در قسمت زیرین تمام آنچه گفته شد دو خط موازی کشیده شده و در وسط این دو خط نوشته شده است: «در این اخبار [روزنامه] از حوادث داخلیه و خارجیه و بسی مقالات مفید درج می‌شود».

این نشریه تا شماره ششم سال اول، عنوان «سراج الاخبار»

را داشت و از شماره هفتم عنوان آن به «سراج الاخبار افغانیه» تغییر یافت. از شماره هشتم سال اول، نام مدیر از طرف راست سرلوحه به سمت چپ منتقل شد و قیمت اشتراک نیز به سمت راست سرلوحه انتقال یافت. از سال سوم، تاریخ میلادی نیز به دو تاریخ قبل اضافه شد.

ویژگی‌ها و محتوای سراج الاخبار افغانیه

این نشریه در سال نخست، با چاپ سنگی و خط نستعلیق خوش در قطع ۳۳/۵×۲۲/۵ سانتی‌متر به چاپ می‌رسید و خطاطان آن عبارت بودند از: میرزا محمدجعفر قندهاری و حاج عبدالخالق. اما از سال دوم، با چاپ حرفی منتشر شد. صفحه اول از سال اول آن در یک ستون نوشته می‌شد و صفحات بعد در دو ستون تنظیم می‌شد. صفحه اول این نشریه از شماره دوم، دارای دو ستون شده که ستون سمت راست آن به فهرست مندرجات اختصاص داشته است. یازده شماره سال اول آن دارای ۱۲ صفحه و شماره‌های بعد از آن ۱۶ صفحه بوده است.

این نشریه از آغاز سال دوم، تصاویری از امیرحبیب‌الله خان، شاهزادگان، مناظر و آثار تاریخی را نیز چاپ کرده است. محتوای این نشریه شامل این مطالب بوده است: اخبار داخلی، خارجی، مطالبی درباره زنان، امور نظامی، پزشکی، صنعتی، تاریخی، ادبی و گزارش‌های رسمی و عمرانی.

سراج الاخبار علاوه بر کارکردهای سیاسی، ویژگی‌های دیگری نیز داشت: این نشریه از پیشروان معرفی علوم در افغانستان بود. راه‌یافتن موضوع‌های تازه‌ای همچون آزادی‌خواهی و میهن‌دوستی در نشر و نظم افغانستان و همچنین شیوع افکار برابری‌طلبانه در متون ادبی این دوره را از رهاوردهای سراج الاخبار افغانیه دانسته‌اند.

سراج الاخبار افغانیه را نه تنها می‌توان کانون پرورش اندیشه مشروطیت و استقلال‌خواهی افغانستان دانست که می‌توان آن را نخستین مدرسه پرورش روزنامه‌نگاری نوین افغانستان به حساب آورد، زیرا روزنامه‌نگاری که در دامان سراج الاخبار پرورش یافتند بعدها توانستند پایه‌گذاران مطبوعات دوره‌های بعد و از بهترین روزنامه‌نگاران افغانستان باشند و ضمن آن از درخشان‌ترین چهره‌های سیاست، فرهنگ و اجتماع شدند. از پرورش‌یافتگان دامان سراج الاخبار از شخصیت‌هایی چون عبدالهادی داوی، عبدالرحمان لودین، عبدالعلی مستغنی، علی‌احمد خان، احمد راتب و شماری دیگر می‌توان یاد کرد. سراج الاخبار را می‌توان بنیادگذار ترجمه‌های ادبی و

سراج الاخبار علاوه بر کارکردهای سیاسی، ویژگی‌های دیگری نیز داشت: این نشریه از پیشروان معرفی علوم در افغانستان بود

سراج الاخبار افغانیه در مقایسه با شمس النهار از معیارها و موازین روزنامه‌نگاری نوین بیشتر پیروی می‌کرد

علمی در افغانستان به‌شمار آورد. اگرچه شروع ترجمه از منابع خارجی در افغانستان با شمس النهار آغاز می‌گردد. محمود طرزی برای نخستین بار با ترجمه‌هایش در سراج الاخبار، خوانندگان این نشریه را با آثار غربی و ترکی آشنا ساخت. وی با بهره‌گیری از نگارش ساده و روان، سهم بسزایی در تحول نثر دری افغانستان ایفا کرد. یکی از داستان‌های ترجمه‌شده محمود طرزی که «فاجعه‌های پاریس» نام دارد، از شماره دوم سراج الاخبار افغانیه به‌چاپ رسیده که این آغاز ترجمه رمان‌های خارجی در مطبوعات افغانستان به‌شمار می‌آید. چاپ مقالات تاریخی در این نشریه نیز، گامی در شناخت تاریخ جهان و مشرق زمین بوده است. همچنین سراج الاخبار افغانیه بر آموزش زبان و ادبیات پشتو تأکید داشت و از سال پنجم به بعد برخی از اشعار پشتو را نیز منتشر کرد.

رفتار کند که این شیوه برخورد، برخی انتقادات را بر او وارد کرده است.

سراج الاخبار یکی از ابزار گسترش روشنفکری و مشروطه‌خواهی به‌شمار می‌آمد و مطالب آن در بیداری جامعه و ترقی‌خواهی مردم و نشان دادن تحولات و رشد کشورهای خارجی بسیار مؤثر بود.

سراج الاخبار افغانیه در مقایسه با شمس النهار از معیارها و موازین روزنامه‌نگاری نوین بیشتر پیروی می‌کرد و یکی از دلایلی که محمود طرزی را پدر مطبوعات افغانستان دانسته‌اند، این است که او نه تنها پایه‌گذار مطبوعات مداوم در افغانستان است که تجربه‌های روزنامه‌نگاری او بعدها در دوره‌های دیگر نیز تعمیم و گسترش یافت.

از آثار محمود طرزی علاوه بر سراج الاخبار افغانیه و سراج الاطفال، بیش از سی کتاب و رساله منثور و منظوم برجای مانده که برخی ترجمه است. وی بیست و دوم نوامبر ۱۹۳۳ در ۶۸ سالگی درگذشت.

نویسندگان سراج الاخبار افغانیه

جز محمود طرزی که بخش قابل توجهی از مطالب نشریه را می‌نوشت، می‌توان از نویسندگان ذیل نیز یاد کرد.

۱. عبدالرؤف خاکی قندهاری؛
۲. عبدالرحمان لودین، شاعر و نویسنده آزادی‌خواه و مشروطه‌طلب افغانستان؛
۳. عبدالهادی داوی، شاعر و نویسنده افغانستانی و از پیش‌آهنگان نهضت جوانان آزادی‌خواه؛

از آنجا که محمود طرزی مدیر سراج الاخبار، به‌عنوان پایه‌گذار ژورنالیسم در افغانستان شناخته می‌شود، لازم است درباره وی و نویسندگان سراج الاخبار به‌اختصار مطالبی بیان شود.

محمود طرزی^۱

محمود طرزی (۱۲۸۲-۱۳۵۳ ق.)، پایه‌گذار روزنامه‌نگاری افغانستان، چندی را به‌سبب تبعید پدرش سردار غلام محمد طرزی (۱۲۴۵-۱۳۱۸ ق.)، و همراه با وی از ۱۳۰۰ تا ۱۳۱۸ ق. در خارج از افغانستان گذراند. تا سال ۱۳۰۳ در کراچی بود و سپس از تابستان سال ۱۳۰۳ ق. به‌همراه خانواده‌اش به بغداد رفت و از ۱۳۰۴ ق. در دمشق رحل اقامت افکند. تا سال ۱۳۱۸ ق. که به ۳۵ سالگی رسیده بود، در خارج از افغانستان به‌سربرد و در این فاصله با زبان ترکی، عربی، فرانسه و اردو آشنا شد. چون پدرش در سال ۱۳۱۸ ق. در دمشق درگذشت و در همانجا به خاک سپرده شد، اندیشه بازگشت به وطن در وی قوت گرفت و در سال ۱۳۱۹ ق. در حالی که امیر عبدالرحمان درگذشته بود، با مشاهده تحولات مصر، شام و عثمانی با عقاید نوگرایانه به افغانستان بازگشت. و تحت تأثیر تحولات ایران و ترکیه، سراج الاخبار افغانیه را منتشر کرد و هدف از انتشار آن را آگاه کردن مردم، تحقق آزادی، پرورش روحیه میهن‌پرستی و مبارزه با استعمار خارجی عنوان کرد.

طرزی چون به دربار حبیب‌الله خان و پس از او امان‌الله خان راه داشت، ناچار بود در بیان عقاید و انتقاداتش محافظه‌کارانه

۴. مستغنی، شاعر و نویسنده که مصحح و مسئول بخش ادبی نشریه بود (۱۳۵۲-۱۳۹۳ق)؛
۵. علی احمدخان، نویسنده. وی بیشتر در تهیه و ترتیب خبرهای رسمی و اطلاعات مربوط به کارهای عمرانی و اجتماعی فعالیت داشت؛
۶. فیض محمدخان، نویسنده و مترجم؛
۷. احمد راتب، نویسنده و مترجم؛
۸. ملا عبدالولی، نویسنده.

پ) سراج الاطفال^۱

اولین شماره سراج الاطفال که نخستین نشریه کودکان در افغانستان به‌شمار می‌آید، همراه با نخستین شماره سال هشتم سراج الاخبار افغانیه پانزدهم میزان (مهر) ۱۳۹۷ ش. منتشر شد و هر ۱۵ روز یک‌بار به‌مدیریت محمود طرزی و به زبانی ساده و روان انتشار می‌یافت. قطع آن کوچک‌تر از سراج الاخبار و در چهار صفحه دوستونه بود.

هدف سراج الاطفال، آموزش و سرگرمی کودکان بود و مطالبی مانند معلومات عمومی، مطالب دینی، اخلاقی، علوم رایج و هر نوع مطلبی جز اخبار را دربر داشت.

این نشریه پس از پنج شماره، همراه با آخرین شماره سراج الاخبار (ش هشتم، س هشتم، ۲۷ قوس [آذر] ۱۳۹۷ ش.) تعطیل شد و از انتشار باز ایستاد.

سراج الاطفال یک بار دیگر نیز در دوره امان‌الله‌خان، انتشارش را از سرگرفت و ۱۶ شماره از آن به‌پیوست «امان افغان» منتشر شد.

امیر حبیب‌الله‌خان شب هجدهم جمادی‌الاول ۱۳۳۷ ق./ بیست‌ویکم فوریه ۱۹۱۹ م. در حالی که برای ماهیگیری به ناحیه لغمان رفته و شب را در چادر خوابیده بود، توسط فردی ناشناس به قتل رسید. با مرگ وی سومین پسرش امان‌الله‌خان از جمادی‌الاول ۱۳۳۷ ق./ اسفند ۱۳۹۷ ش./ فوریه ۱۹۱۹ م. تا دی ۱۳۰۷ ش./ ژانویه ۱۹۲۹ م. به پادشاهی پرداخت. وی داماد محمود طرزی و در دوره شاهزادگی سخت متأثر از اندیشه‌های پدر زن خود بود.

دوره امان‌الله‌خان دوره رشد و شکوفایی فرهنگ و آزادی‌های مدنی و برآمدن جراید و روزنامه‌نگاران متعدد بود. در این دوره روزنامه‌های متعددی به زبان فارسی (یا فارسی و پشتو) در کابل و شهرهای بزرگ انتشار یافت که بیشترشان دولتی و برخی غیردولتی بود. در این دوره برای اولین بار نظامنامه مطبوعات افغانستان وضع شد.

پی‌نوشت‌ها:

* Moin.Mehrabi@yahoo.com

۱. درباره کاغذ اخبار و میرزا محمد صالح شیرازی که این نشریه به‌همت وی منتشر می‌شد، بنگرید به: قاسمی، ج ۲، ص ۱۰۱۳-۱۱۴۳.

۲. درباره شمس النهار بنگرید به: آهنگ، ۱۳۴۹، ج ۱، ص ۱۵۱.

اسماعیل‌پور، ۱۳۷۸، «روزنامه‌نگاری در افغانستان»، ص ۴۴۱؛ انوشه،

۱۳۷۸، ص ۵۹۰-۵۹۱؛ پروین، ۱۳۷۷، ج ۱، ص ۳۱۹-۳۲۲؛ تنویر، ۱۳۷۸،

ص ۳۵؛ حبیبی، ۱۳۷۲، ص ۲۲؛ عصمت‌اللهی، ۱۳۸۲، ص ۱۰۳-۱۰۷؛

غبار، ۱۳۷۵، ص ۹۵۵؛ فاریابی، ۱۳۶۶، «بررسی نثر فارسی در...»، ص

۱۶۱-۱۵۸؛ فرهنگ، ۱۳۷۴، ج ۱، ص ۳۲۲؛ مایل هروی، ۱۳۴۱، ص

۹۷-۹۲؛ مشعوف، ۱۳۷۷، «نمایه مطبوعات افغانستان»، ص ۹۴؛ مشعوف،

۱۳۷۷، «نگاهی گذرا به تاریخ مطبوعات افغانستان»، ص ۶۸.

۳. تصویر صفحه نخست این شماره، ضمیمه مقاله است.

۴. برخی و از جمله محمد کاظم آهنگ، امیر شیرعلی‌خان را مؤسس شمس

النهار دانسته‌اند (بنگرید به: آهنگ، ۱۳۴۹، ج ۱، ص ۱۵).

۵. امیر عبدالرحمان‌خان، در سال‌های حکومت خود دست به کشتار اقوام مختلف

افغانستان حتی شیعیان زده‌است. اعتمادالسلطنه وزیر مطبوعات ناصرالدین‌شاه در

خاطرات خود ذیل پنج‌شنبه دوم جمادی‌الاول ۱۳۱۰ ق. می‌نویسد: «فرمانی از

عبدالرحمان‌خان امیر افغان دیدم، حکم به قتل شیعیان داده و جمعی را کشته‌اند.

دولت ایران به سفارت‌خانه انگلیس ملتیجی شده که بلکه دفع شر امیر افغانستان

را از شیعه‌ها نمایند. حالا چون استعداد قشونی نیست، به تملق و عجز اقدامات

می‌نماییم» (اعتمادالسلطنه، ۱۳۷۹، ص ۸۴۱).

۶. درباره سراج الاخبار افغانستان بنگرید به: آهنگ، ۱۳۴۹، ج ۱، ص ۴۳-۲۸

؛ انصاری، ۱۳۸۵، «[جراید] افغانستان»، ص ۱۱۶-۱۱۷؛ انوشه، ۱۳۷۸، ج ۳،

ص ۵۰۶؛ پروین، ۱۳۷۹، ج ۲، ص ۴۵۴-۴۵۵؛ حبیبی، ۱۳۷۲، ص ۲۵-۳۳؛

عصمت‌اللهی، ۱۳۸۲، ص ۱۰۸-۱۰۹؛ غبار، ۱۳۷۵، ج ۲، ص ۱۱۴۳.

۷. برای مطالعه متن کامل این قصیده بنگرید به: حبیبی، ۱۳۷۲، ص

۴۲-۴۶.

۸. درباره سراج الاخبار افغانیه بنگرید به: آسوده، ۱۳۷۷، «بنیادگذار

مطبوعات معاصر»، ص ۵۵۳-۵۵۴؛ آهنگ، ۱۳۴۹، ج ۱، ص ۴۴-۶۴؛ آهنگ،

۱۳۷۷، «آزادی مطبوعات در افغانستان»، ص ۱۶-۳۰؛ اسماعیل‌پور،

۱۳۷۸، «روزنامه‌نگاری در افغانستان»، ص ۴۴۲-۴۴۳؛ انوشه، ۱۳۷۸،

ص ۵۰۶-۵۰۸؛ انصاری، ۱۳۸۵، «[جراید] افغانستان»، ص ۱۱۷؛ براون،

۱۳۳۷، ص ۴۴۰؛ برزین، ۱۳۷۱، ص ۲۴۰؛ حبیبی، ۱۳۷۲، ص ۱۴۵-۱۷۱؛

خمامی‌زاده، ۱۳۷۲، ص ۱۶۷-۱۶۸؛ سلطانی، ۱۳۵۴، ص ۹۳؛ صدر هاشمی،

۱۳۶۴، ص ۳۳-۳۲؛ طرزی، ۱۳۷۹، «محمود طرزی در غربت»، ص ۱۳-۱۷؛

فرهنگ، ۱۳۷۴، ج ۲، ص ۴۶۳-۴۶۴؛ غبار، ۱۳۷۵، ج ۲، ص ۱۱۴۳-۱۱۴۶؛

مشعوف، ۱۳۷۷، «نگاهی گذرا به تاریخ مطبوعات افغانستان»، ص ۶۸؛

مایل هروی، ۱۳۴۱، ص ۷۹-۸۱.

۹. دربارهٔ محمود طرزی بنگرید به: اسماعیل‌پور، ۱۳۷۸، «طرزی»، دانشنامهٔ ادب فارسی، ج ۳، ص ۶۳۲-۶۲۹؛ غبار، ۱۳۷۵، ج ۲، ص ۱۱۴۳-۱۱۴۶؛ تنویر، ۱۳۷۸، ص ۵۲-۵۸؛ فرهنگ، ۱۳۷۸، ج ۳، ص ۴۸۸-۴۸۵؛ حبیبی، ۱۳۷۲، ص ۱۴۶-۱۷۱؛ سهام، ۱۳۶۷؛ شور، ۱۳۶۷).
۱۰. دربارهٔ سراج‌الاطفال بنگرید به: آتشین‌جان، ۱۳۷۸، ج ۳، ص ۵۰۶؛ آهنگ، ۱۳۳۹، ج ۱، ص ۶۹-۶۴؛ اسماعیل‌پور (۱۳۷۸)، «روزنامه نگاری در افغانستان»، ص ۴۴۳؛ تنویر، ۱۳۷۸، ص ۶۱؛ محمدی، ۱۳۷۶، «سیر تاریخی ادبیات کودکان در افغانستان»، ص ۵۹).
- مآخذ:**
- آتشین‌جان، بابک (۱۳۷۸). «سراج‌الاطفال»، دانشنامهٔ ادب فارسی، تهران: انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ج ۳.
  - آسوده، عزیز (۱۳۷۷). «بنیادگذار مطبوعات معاصر»، ذر دری، مشهد، ش ۶-۸ (تابستان - زمستان ۱۳۷۷).
  - آهنگ، محمد کاظم (۱۳۴۹). سیر ژورنالیسم در افغانستان، کابل: انجمن تاریخ و ادب؛ افغانستان آکادمی، ج ۱.
  - _____ (۱۳۷۷). «آزادی مطبوعات در افغانستان»، تعاون، پاکستان - پیشاور، ص ۶ ش ۳ (اسد - سنبله ۱۳۷۷).
  - اسماعیل‌پور، مهیب (۱۳۷۸). «روزنامه‌نگاری در افغانستان»، دانشنامهٔ ادب فارسی، تهران: انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ج ۳.
  - _____ (۱۳۷۸). «طرزی»، دانشنامهٔ ادب فارسی، تهران: انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ج ۳.
  - اعتمادالسلطنه، محمدحسن‌خان (۱۳۷۹). روزنامهٔ خاطرات اعتمادالسلطنه، تهران: امیرکبیر، ج پنجم.
  - انصاری، فاروق (۱۳۸۵). [چراغ‌افغانستان]. دانشنامهٔ جهان اسلام، زیر نظر: غلامعلی حداد عادل، تهران: بنیاد دایرةالمعارف اسلامی، ج ۱۰، ج ۱.
  - انوشه، حسن (۱۳۷۸). دانشنامهٔ ادب فارسی، تهران: انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ج ۳.
  - براون، ادوارد (۱۳۳۷). تاریخ مطبوعات و ادبیات ایران در دورهٔ مشروطیت، ترجمه: محمد عباسی، تهران: انتشارات کانون معرفت، ج ۲.
  - برزین، مسعود (۱۳۷۱). شناسنامهٔ مطبوعات ایران: از ۱۲۱۵ تا ۱۳۵۷ ش، تهران: انتشارات بهجت، ج ۱.
  - پروین، ناصرالدین (۱۳۷۷). تاریخ روزنامه‌نگاری ایرانیان و دیگر پارسی‌نویسان، تهران: مرکز نشر دانشگاهی، ج ۱، ج ۱.
  - _____ (۱۳۷۹). تاریخ روزنامه‌نگاری ایرانیان و دیگر پارسی‌نویسان، تهران: مرکز نشر دانشگاهی، ج ۲، ج ۱.
  - تنویر، محمد حلیم (۱۳۷۸). تاریخ و روزنامه‌نگاری افغانستان، هلند - آلمر: انستیتوت تحقیقات و بازسازی افغانستان در هلند.
  - جنز، کارل رات (۱۳۷۱). افغانستان مروی بر نشست مانهایم، ترجمه: سیدمحمسن محسنیان، مشهد: بنیاد پژوهش‌های آستان قدس
- رضوی، ج ۱.
۱۶. حبیبی، عبدالحی (۱۳۷۲). جنبش مشروطیت در افغانستان، قم: کتاب‌فروشی احسانی.
۱۷. خماسی‌زاده، جعفر (۱۳۷۲). روزنامه‌های ایران از آغاز تا سال ۱۳۲۹ ق. / ۱۲۸۹ ش. (برداشتی از فهرست ه. ل. رابینو)، تهران: انتشارات اطلاعات، ج ۱.
۱۸. سراج‌ال‌اخبار افغانستان (۱۳۲۲ ق.). ش ۱ (پنج شنبه ۱۵ ذی‌قعدة ۱۳۲۲ ق.).
۱۹. سلطانی، مرتضی (۱۳۵۴). فهرست روزنامه‌های فارسی در مجموعه کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران، تهران: انتشارات دانشگاه تهران، ج ۱.
۲۰. سهام، نصیر (۱۳۶۷). محمود طرزی، افغانستان کابل: انتشارات کمیتهٔ دولتی طبع و نشر.
۲۱. شور، عبدالله بشیر (۱۳۶۷). محمود طرزی افغانی، افغانستان کابل: نشرات اتحادیه ژورنالیستان.
۲۲. صدر هاشمی، محمد (۱۳۶۴). تاریخ جراید و مجلات ایران، اصفهان: انتشارات کمال، ۱۳۶۳، ج ۱، ج دوم.
۲۳. طرزی، امین (۱۳۷۹). «محمود طرزی در غربت»، روشنی، آلمان - گوتینگن، س ۴، ش ۱، پیاپی ۱۰ (بهار ۱۳۷۹).
۲۴. عصمت‌اللهی، محمد هاشم (۱۳۸۲). نظام مطبوعات افغانستان، تهران: انتشارات بیکران.
۲۵. غبار، میرغلام‌محمد (۱۳۷۵). افغانستان در مسیر تاریخ، قم: صحافی احسانی، ج ۲.
۲۶. فاریابی، پویا (۱۳۶۶). «بررسی نثر فارسی در شصت‌سال پسین سده‌شانزدهم، خراسان، چاپ کابل، س ۷، ش ۴-۶، پیاپی ۳۸۳۶ (میزان حوت ۱۳۶۶).
۲۷. فرهنگ، میرمحمد صدیق (۱۳۷۴). افغانستان در پنج قرن اخیر، قم: انتشارات محمد وفاپی، ۱۳۷۴، ج ۳.
۲۸. قاسمی، سیدفرید (۱۳۸۰). سرگذشت مطبوعات ایران: روزگار محمداشاه و ناصرالدین‌شاه، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ج ۲.
۲۹. مایل هروی، میرغلامرضا (۱۳۴۱). معرفی روزنامه‌ها، جراید و مجلات افغانستان، افغانستان کابل: مطبعه دولتی.
۳۰. محمدی، محمدحسین (۱۳۷۶). «سیر تاریخی ادبیات کودکان در افغانستان»، ذر دری، مشهد، س ۱، ش ۴-۳ (خزان زمستان ۱۳۷۶).
۳۱. مشعوف، میرمحمدیعقوب (۱۳۷۷). «نمایهٔ مطبوعات افغانستان»، ذر دری، مشهد، ش ۸۶ (تابستان زمستان ۱۳۷۷).
۳۲. _____ (۱۳۷۷). «نگاهی گذرا به تاریخ مطبوعات افغانستان»، ذر دری، مشهد، ش ۸۶ (تابستان زمستان ۱۳۷۷).
۳۳. مصاحب، غلامحسین (۱۳۸۳). دایرةالمعارف فارسی، تهران: کتابهای جیبی با همکاری فرانکلین.